

*DOI 10.31558/2519-2949.2018.4.8**УДК:323.21:342.5**Хорішко Л. С., Запорізький національний університет*

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЕЛІТИ В ПРОЦЕСАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ НІМЕЧЧИНИ (1949-1990 РОКИ)

В умовах глобального розвитку процеси модернізації політичних систем набувають все більшого значення, оскільки сприяють здійсненню необхідних перетворень з метою адаптації до викликів навколишнього середовища через здійснення структурно-змістовних внутрішніх перетворень. Це актуалізує необхідність дослідження суб'єкта модернізаційної діяльності, який в ході інституціоналізації набуває необхідних ресурсів та процедур для її ефективного здійснення.

Процеси інституціоналізації політичної еліти обумовлюються: посиленням професіоналізації політичної сфери діяльності; суспільною потребою формування та регулювання правил взаємодії; необхідністю легітимації статусу та процедури діяльності; наявністю структурно-функціонального потенціалу, необхідного для впливу на функціонування політичної системи. Оцінювання рівня інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи здійснюється на основі критеріїв адаптивності, складності, автономії, згуртованості, конгруентності, ексклюзивності.

Високий рівень інституціоналізації політичної еліти Німеччини у процесах модернізації дозволив відновити суверенітет держави, забезпечити відповідний рівень демократичності, соціальної орієнтованості суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку, закріпивши провідне становище в світовій політиці. Цьому сприяли: 1) наявність прозорих правил інкорпорації та внутрішньоелітної взаємодії, їх відповідність Конституції; 3) використання структурно-функціонального потенціалу та ресурсів для підвищення стандартів суспільного життя; 4) вироблення ідей та символів, направлених на консолідацію суспільства заради досягнення стратегічної мети; 5) ініціювання стратегічного проекту модернізації; 6) послідовність процедури практичної реалізації та оптимізації проекту за допомогою політичних технологій. Досвід інституціоналізації політичної еліти Німеччини є досить актуальним для України в умовах сучасної політичної дійсності.

Ключові слова: *політична еліта, політична система, політична модернізація, політичний інститут, інституціоналізація.*

Процеси політичної модернізації виступають важливим механізмом оптимізації функціонування політичних систем, розширюючи можливості розвитку соціально-правової держави та громадянського суспільства. Ефективність їх реалізації значною мірою залежить від політичного суб'єкта, здатного ініціювати та впроваджувати конкретні модернізаційні проекти, залучаючи необхідний потенціал суспільства. Політична еліта в ході інституціоналізації набуває стійких структурно-функціональних характеристик, що визначають особливості внутрішньоелітної взаємодії, конкретизують процедуру політичної діяльності та технологічний інструментарій. Високий рівень інституціоналізації еліти дозволяє визначати загальні принципи функціонування політичної системи та ініціювати здійснення модернізаційних перетворень, направлених на підвищення стандартів суспільного життя. Відтак, підвищення рівня інституціоналізації еліти в політичній системі виступає нагальною потребою держав, що здійснюють модернізацію.

Основні засади формування парадигми політичної модернізації можна знайти у працях У. Ростоу, А. Лейпхарта, А. Турена, І. Валлерстайна та інших. У рамках структурного (Р. Даль, Г. Алмонд, Л. Пай, Д. Растоу) та процедурного (Х. Лінц, А. Пшеворський, С. Хантінгтон, Ф. Шміттер) підходів відбувалося переосмислення суб'єктів та факторів впливу на динаміку модернізаційних процесів. Проблематика політичної інституціоналізації та критеріїв її оцінювання досить широко висвітлена в роботах А. Колодій, Б. Пітерса, С. Хантінгтона. В умовах української політичної дійсності актуалізується потреба дослідження успішного зарубіжного досвіду інституціоналізації еліти. Метою наукової розвідки є визначення особливостей інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи Німеччини (1949-1990 роки).

Загалом, процеси інституціоналізації політичної еліти обумовлюються: 1) посиленням професіоналізації політичної сфери діяльності; 2) суспільною потребою формування та регулювання правил взаємодії; 2) необхідністю легітимації статусу та процедури діяльності; 3) наявністю структурно-функціонального потенціалу, необхідного для впливу на функціонування політичної системи. У ході політичної інституціоналізації відбувається формуванню нових якостей, процедур взаємодії у політичній системі, направлених на задоволення потреби громадськості в стабільності та порядку. Це забезпечує політичній еліті легалізацію, трансформацію, адаптацію до змін в процесах модернізації. С. Хантінгтон виділив наступні критерії інституціоналізації, що можуть розглядатися в контексті досліджуваної проблематики [6, с. 32-43]. Перший критерій – «адаптивність» означає, що чим більш адаптивна організація або процедура, тим вищий рівень її інституціоналізації. Еліта має бути орієнтована на швидке реагування відносно зовнішніх і внутрішніх викликів; що забезпечується прийняттям рішень, направлених на зміну способу життя чи цінностей, а також поступальністю їх впровадження.

Другий критерій – «складність» виражається множинністю організаційних структур і наявністю чітко окреслених цілей діяльності. Це проявляється у: чіткій диференціації та відповідальному виконанні функцій на всіх рівнях статусно-рольової сітки; динамічності інституціональної структури відносно потреб модернізації; чіткій постановці цілей та завдань політичної модернізації, прогнозуванні наслідків; високому рівні лідерського потенціалу владної ієрархії, що здатен мобілізувати інших.

Третій критерій – «автономія» характеризується наявністю механізмів стримування та противаг зовнішнім факторам впливу (групам інтересів, опозиційній еліті), що дозволяють більш ефективно проводити політичну соціалізацію осіб, бажаючих інкорпоруватися до правлячого політичного класу. Відтак, політичний інститут має проявляти відповідний рівень самостійності в ініціюванні та прийнятті рішень стосовно політичної модернізації; обирати дієві механізми стримування та противаг, здатні мінімізувати вплив груп інтересів, а також забезпечувати пріоритет державних інтересів над особистими.

Четвертий критерій – «згуртованість» показує рівень узгодженості дій структурних компонентів організації в контексті вирішення поставлених завдань. Відповідно, успішність виконання функцій, обумовлена чіткою дисципліною, об'єднанням зусиль і мобілізацією ресурсів щодо вирішення актуальних проблем суспільства, здатністю уникати внутрішньо групового конфлікту інтересів

Б. Пітерс доповнив критерії інституціоналізації – конгруентністю та ексклюзивністю. Конгруентність вказує на необхідність існування відповідності взаємовідносин усередині політичного інституту тим взаємовідносинам, які вони впорядковують. Оскільки, однією з головних функцій еліти як політичного інституту є забезпечення потреби суспільства в політичному управлінні та стабілізації владних відносин, то його діяльність має базуватися на формалізованих правилах і морально-етичних нормах взаємодії, що відповідають очікуванням суспільства.

Невідповідність проявляється в наявності розриву між цінностями політичної еліти та більшістю суспільства, що сприяє появі ефекту «подвійної інституціоналізації». Вона виражається в наявності згоди більшості суспільства жити за встановленими правилами та процедурами (через нав'язаний правлячою елітою страх перед майбутнім), що можуть суперечити одне одному, сприяючи зростанню рівня суспільної напруги. Відповідно, зростання рівня напруги, накопичення ресурсного потенціалу, наприклад, опозиційною елітою, можуть сприяти структурним і функціональним змінам усередині політичної еліти. Критерій ексклюзивності вказує на здатність ініціювання національного модернізаційного проекту та обрання дієвих технологій політичної діяльності, спрямованих на оптимізацію досягнення мети. [7, с. 9].

Можна виділити наступні особливості інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи Німеччини періоду 1949-1990-х років [1; 2; 3; 4; 5]. По-перше, політична еліта ФРН виступила провідним суб'єктом ініціювання модернізаційних перетворень політичної системи, доклавши значних зусиль для інституціоналізації та легітимації власного статусу після поразки у Другій світовій війні. Визнавши відповідальність за наслідки військових дій, представники політичної еліти консолідували зусилля заради стратегічної мети – об'єднання території Німеччини. Процеси люстрації еліти, ініційовані державами-союзниками, сприяли оновленню статусно-рольової сітки елітного інституту, формуванню чітких і прозорих правил політичного рекрутування.

Важливим каналом інкорпорації нової еліти в Німеччині стали політичні партії (ХДС/ХСС, СДПН, ВлДПН), які змогли усвідомити власну відповідальність за розробку стратегій державного розвитку, зазначивши це в Основному законі, та запропонувати суспільству альтернативні програми

досягнення високого рівня суспільного блага. Консенсус в елітному середовищі забезпечувався, передусім, політичною відповідальністю суб'єктів за здійснювану модернізаційну діяльність.

По-друге, ініційований проект модернізації представляв собою довгострокову стратегію об'єднання німецьких земель у контексті процесів євроінтеграції, яка поетапно реалізовувалася всіма правлячими коаліціями. Відповідно, правляча коаліція К. Аденауера актуалізувала дану стратегію на внутрішньому рівні завдяки формуванню основних засад ринкової соціальної економіки, що дозволило закріпити високі стандарти соціального захисту та підтримки населення, сформувавши високий рівень визнання та поваги до пропонованих цінностей демократії. На зовнішньому рівні відбулося налагодження взаємовідносин із західними партнерами, що сприяло їх залученню до вирішення німецького питання, яке стало розглядатися як складова процесів євроінтеграції та формування системи колективної безпеки.

Правляча «велика коаліція» на чолі з К. Кізенгером доклала значних зусиль для стабілізації економічного розвитку завдяки проведенню низки реформ, спрямованих на компромісне узгодження взаємодії між роботодавцями та працівниками при посередництві держави. У зовнішній політиці були створені передумови для «нової східної політики», основним пріоритетом якої залишався курс на європейську інтеграцію у контексті національного об'єднання, чому мало б сприяти зближення з безпосередніми суб'єктами східної політики.

Правляча коаліція В. Брандта, керуючись визначеною стратегією, продовжувала реформування у контексті соціальної ринкової економіки на внутрішньому рівні, а на зовнішньому – сприяла налагодженню взаємодії із НДР, східними партнерами та СРСР, актуалізувавши для цих суб'єктів ідею «Об'єднаної Німеччини». Наслідком реалізації «нової східної політики» стало підписання Заключного акту щодо безпеки та співробітництва в Європі, який зафіксував існуючі кордони та принципи взаємодії між державами. Водночас, ФРН відстояла свою позицію відносно можливості мирної зміни кордонів, що відкривало перспективу забезпечення територіальної цілісності держави за наявності взаємної згоди на об'єднання.

Правляча коаліція Х. Шмідта, зважаючи на потребу реагування на виклики економічної кризи та зростання напруги у ході «холодної війни», вирішення німецького питання здійснювала за допомогою пошуку балансу інтересів у сферах внутрішньої (удосконалення системи соціальних виплат, реформування системи освіти, посилення ролі служби безпеки) та зовнішньої (посилення процесів євроінтеграції, вирішення актуальних проблем національної безпеки) політики.

Правляча коаліція Г. Коля здійснила ряд успішних кроків (диференціація соціальних виплат, надання податкових пільг підприємцям, приватизація пошти та сфери телекомунікаційних послуг), що забезпечили поступальність економічного зростання та підвищення добробуту громадян. Зовнішня політика характеризувалася інтенсифікацією взаємодії з НАТО, посиленням європейської складової у вирішенні німецького питання (при збереженні вже існуючих досягнень співпраці в рамках «нової східної політики»). Сприятлива міжнародна ситуація та напрацювання попередників дозволили включити німецьке питання до складу оперативної політики держави (інтенсифікація політичної, економічної, освітньо-культурної взаємодії між ФРН і НДР, надання фінансової допомоги, активізація громадської думки завдяки двостороннім зустрічам, виступам канцлера). Координацію діяльності по вирішенню проблеми об'єднання німецьких земель забезпечував «апарат німецької політики». Все це сприяло успішному завершенню процесу об'єднання німецьких земель.

Основою успіху всього об'єднаної процесу стала так звана «теорія магніту», тобто формування високих стандартів життя ФРН, що мали мотивувати жителів обох німецьких держав до національної єдності та співпраці заради відновлення суверенітету Німеччини.

По-третє, прийняття Основного закону створило передумови формування нормативно-правової бази регулювання економічної та політичної сфер діяльності, повноважень гілок влади та здійснення контролю за їх виконанням на демократичних засадах. Політична еліта ФРН засвідчила готовність діяти в рамках окреслених «правил гри», створюючи інституціональне середовище для здійснення стратегічної мети модернізації. Так, у цьому законі містилася стаття 23, що передбачала добровільне приєднання НДР до ФРН і поширення впливу окреслених норм на всю територію держави.

По-четверте, реалізація стратегічної мети модернізації відбувалася на основі чіткої процедури: усвідомлення доцільності, конкретизація цілей і завдань модернізації; сценарування процесу політичної модернізації; розробка та практична реалізація узгоджених рішень. Успішність окресленої процедури обумовлювалася використанням наступних технологій політичної діяльності:

1) політичного консультування, орієнтованого на консалтинговий супровід та узгодження інтересів провідних суб'єктів політичної модернізації, а також забезпечення її відповідності міжнародно-правовим нормам, що набувало особливої актуальності в контексті об'єднання німецьких земель (яскравим прикладом є консультативно-аналітична діяльність «штабу німецької політики»);

2) політичного проектування, що забезпечила формування цілісного образу «бажаного майбутнього», основою якого стала ідея об'єднаної, демократичної, соціально-орієнтованої держави у контексті процесів євроінтеграції та формування європейської системи безпеки;

3) формування внутрішнього (актуалізація провідними політичними лідерами ключових завдань модернізації для основних груп громадськості) та зовнішнього (актуалізація процесів інтеграції німецьких земель для міжнародних партнерів у контексті ідеї «об'єднана Німеччина – складова європейського поступу та колективної безпеки») порядку дня;

4) фреймінгу, направлена на актуалізацію для громадян основних аспектів модернізації (соціальна ринкова економіка як основа формування суспільного блага, національна єдність, об'єднана Німеччина як складова євроінтеграції, державність як історичне право народу на самовизначення тощо), що сприяло формуванню високого рівня відповідальності й ідентичності з державою, поступ якої забезпечував зростання добробуту. Виходячи з цього, роз'єднаність німецьких земель, соціалістичні експерименти в НДР розглядалися як національна катастрофа, на подолання якої необхідно спрямувати всі зусилля держави та суспільства;

5) політичного сценарування, що дозволила консерваторам чи соціал-демократам за підтримки вільних демократів визначати адекватну тогочасній політичній ситуації альтернативу, яка сприяла наблизенню досягнення стратегічної мети, забезпечуючи при цьому поступальність дій правлячих коаліцій на чолі з конкретним канцлером;

6) поєднання технологій прийняття державно-політичних рішень (сприяли узгодженості дій відповідних інститутів і структур), політичного менеджменту (дозволяли оптимізувати процеси комунікації та управління, наприклад, між правлячою коаліцією та опозицією у контексті узгодження альтернативних рішень) та маркетингу (забезпечення високих стандартів соціальної політики з врахуванням потреб основних груп громадськості);

7) PR-технології (організація круглих столів, дискусії з актуальної проблематики на шпальтах газет, проведення спеціальних PR-подій, присвячених видатним історичним датам, звернення канцлера до бундестагу тощо) сприяли формуванню позитивної громадської думки на роз'єднаних німецьких землях щодо історичної доцільності об'єднання, права на самовизначення та національну єдність тощо.

Вище зазначене свідчить про високий рівень інституціоналізації еліти Німеччини за критеріями:

1) адаптивності, що проявлялося у ефективному реагуванні на виклики внутрішнього та зовнішнього середовища у повоєнний період, переорієнтації на демократичні цінності та доведенні їх значимості для громадян процесами формування соціально орієнтованої ринкової економіки;

2) складності, що обумовлювалося ефективною діяльністю правлячих коаліцій, лідерським потенціалом конкретних канцлерів, які використовували структурно-функціональний потенціал елітного інституту для реалізації модернізаційних перетворень;

3) автономності, чому сприяла відносна самостійність у реалізації модернізаційного проекту, що стало можливим за рахунок прийняття Основного закону, визначення прозорих правил гри у межах європейської системи цінностей та безпеки, а також визнання пріоритетності державних інтересів;

4) згуртованості, що проявлялося у консолідації зусиль гілок влади щодо реалізації основної стратегії модернізації, пошуку компромісів у взаємодії із внутрішніми та зовнішніми суб'єктами політичної діяльності;

5) конгруентності, що свідчило про визнання Основного закону фундаментом формування нових цінностей та процедури діяльності в умовах тогочасної політичної дійсності;

6) ексклюзивності, що проявлялася у визначенні стратегічної мети модернізації, поступальності кроків її реалізації у внутрішній та зовнішній політиці, обумовленої використанням ефективних технологій політичної діяльності.

Отже, високий рівень інституціоналізації політичної еліти Німеччини у процесах модернізації дозволив відновити суверенітет держави, забезпечити відповідний рівень демократичності, соціально орієнтованості суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку, закріпивши провідне становище в світовій політиці. Серед актуальних для України можна виділити наступні

аспекти німецького досвіду інституціоналізації політичної еліти: 1) визначення чітких правил інкорпорації та внутрішньоелітної взаємодії, що відповідають закріпленим Конституцією принципам; 3) використання структурно-функціонального потенціалу та ресурсів задля досягнення відповідного рівня суспільного блага; 4) вироблення ідей та символів, які не тільки сприяли легітимізації статусу, але й консолідації суспільства заради досягнення стратегічної мети; 5) ініціювання стратегічного проекту модернізації, послідовність в його практичній реалізації; 6) конкретизація процедури та відповідного технологічного інструментарію оптимізації досягнення цілей та завдань. Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на визначення можливостей використання німецького досвіду інституціоналізації політичної еліти в умовах української політичної дійсності.

Бібліографічний список:

1. Брандт В. Нова східна політика та євроінтеграція. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/Book/europe/8.pdf> (дата звернення: 20.01.2018).
2. История Германии : в 3 т. / А. М. Бетмакаев, Т. А. Бяликова, Ю. В. Галактионов и др.; отв. ред. Ю. В. Галактионов, сост. науч.-справ. аппарата А. А. Мить. Москва : КДУ, Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века, 2008. 672 с.
3. Купрій Т. Г. Християнсько-демократичний союз: рання історія та вплив на формування політико-економічної системи Німеччини : монографія. Київ : НАКККІМ, 2010. 128 с.
4. Соркин А. Немецкая политика федерального канцлера Аденауера. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/germanskaya-politika-federalnogo-kantslera-adenauera> (дата звернення 12.11.2017).
5. Стрелец М. Гельмут Коль: политический портрет. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gelmut-kol-politicheskiy-portret> (дата звернення 19.11.2017).
6. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
7. Peters B. G. Institutional Theory: Problems and Prospects. Vienna : Institute for Advanced Studies, 2000. 18 p.

Khorishko L. S. Peculiarities of the institutionalization of the elite in the processes of modernization of the political system of Germany (1949-1990)

Under conditions of a global development processes of political systems modernization acquire all the more significance, while they contribute to necessary transformations with the aim of adaptation to challenges of environment through making structural meaningful transformations. It actualized the need of research of the subject of modernization activity, which in the process of institutionalization acquires the necessary resources and procedures for its effective implementation

The processes of institutionalization of the political elite are conditioned by: the strengthening of the professionalization of the political field of activity; the social need for the formation and regulation of the rules of interaction; the need to legitimize the status and procedures of the activity; the presence of structural and functional potential, needed to influence the functioning of the political system. The evaluation of the level of institutionalization of the elite in the processes of modernization of the political system is based on the criteria of adaptability, complexity, autonomy, cohesion, congruency, exclusivity.

The high level of institutionalization of the Germany's political elite in the processes of modernization allowed to restore the sovereignty of the state, to ensure the appropriate level of democracy, social orientation of socio-political and socio-economic development, consolidating the leading position in world politics. This was facilitated by: 1) the existence of transparent rules of incorporation and intra-elite interaction, their compliance with the Constitution; 3) the use of structural and functional potential and resources for raising standards of public life; 4) the development of the ideas and symbols aimed at consolidating society in order to achieve the strategic goal; 5) initiation of the strategic project of modernization; 6) the sequence of the procedure for the practical implementation and optimization of the project with the help of political technologies. The experience of institutionalization of the political elite of Germany is quite relevant for Ukraine in the context of modern political reality.

Key words: *political elite, political system, political modernization, political institute, institutionalization.*